

فصلنامه مطالعات شبه قاره دانشگاه سیستان و بلوچستان

سال هفتم شماره بیست و چهارم، پاییز ۱۳۹۴ (صص ۱۷۵-۱۶۱)

مطالعه تطبیقی نقوش رودوزی های پوشاک زنان هرمزگان و هند

سمیه نوری نژاد*

دکتر فریده طالب پور**

چکیده

رودوزی منسوجات دارای اهمیت خاصی است و با آداب و رسوم و فرهنگ ملل ارتباط تنگاتنگ دارد. زنان در این فعالیت نقش اصلی را بر عهده دارند. در ایران و هند، هنر رودوزی جایگاه ویژه‌ای دارد. ارتباطات سیاسی و تجاری ایران با هند از زمان هخامنشیان وجود داشته و به خصوص در قرون ۹ه.ق/۱۵م تا ۱۱ه.ق/۱۷م گسترش یافته است. به دنبال فعالیت‌های تجار هندی در ناحیه هرمزگان، که مربوط به اواخر دوره ناصرالدین شاه و در زمان مظفردالدین شاه (۱۳۰۰ تا ۱۳۴۴ هـ/ق) می باشد. ارتباط فرهنگی و هنری میان دو کشور افزایش یافت و زمینه‌ساز تأثیر هنر دو منطقه بر یکدیگر گردید. محور اصلی این پژوهش بررسی نقوش مشترک به کار رفته در رودوزی‌های پوشاک بانوان هرمزگان و هند می باشد. شیوه پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیلی است که نقوش رودوزی‌های هرمزگان با هند، به صورت تطبیقی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. بر این اساس ابتدا به معرفی انواع رودوزی‌ها در دو منطقه پرداخته شده و سپس نقوش مشترک آن‌ها معرفی شده‌اند. این نقوش به سه گروه نقوش هندسی، گیاهی و حیوانی تقسیم بندی می شوند که هر گروه انواع دیگری را شامل می شود و این نقوش در اکثر البسه زنان هرمزگان و هندوستان دیده می شود.

کلید واژه ها: رودوزی، نقوش، هرمزگان، هند

مقدمه

مردم ایران و هند در طول تاریخ، حتی پیش از ورود اقوام آریایی به فلات پهناور ایران و سرزمین وسیع هند، با یکدیگر آمد و شد مستمر داشته‌اند. آثار کهن سالی که در کاوش های منطقه

*Email: Noori_somy@yahoo.com

**Email: talebpour@alzahra.ac.ir

مریی گروه هنر و معماری دانشگاه پیام نور

دانشیار دانشکده هنر دانشگاه الزهراء(س)

تاریخ پذیرش: ۹۴/۳/۲۵

تاریخ دریافت: ۹۳/۶/۱۴

موهنجودارو در دره سند و هاراپا در شمال غربی پنجاب و استان سوراشرترا یافت شده است، نشان می‌دهند که در حدود ۲۵۰۰ سال پیش از میلاد مسیح، تمدن بالنسبه پیشرفته‌ای در آن نواحی وجود داشته است. هر چند تاریخ آغاز این تمدن روشن نیست، اما به ظن قوی تا نزدیک ۱۵۰۰ سال قبل از میلاد مسیح باقی بوده است (جلالی نائینی، ۱۳۷۵: ۱۲۱). آثار مکشوفه از هند باستان، مشابه آثاری هستند که هیأت‌های باستان‌شناسی در فلات ایران از زیر خاک بیرون آورده‌اند و حکایت از آن دارند که سکنه هند و ایران از دوران کهن با هم ارتباط نزدیک و مبادلات تجاری مداومی داشته‌اند. در عصر ساسانیان روابط سیاسی، بازرگانی و فرهنگی میان دربار ایران و راجه‌های هند برقرار بود. در جنوب این امپراتوری، یعنی ایالت مُغستان، که شامل منطقه هرمزگان و اطراف تنگه هرمز بود، به دلیل ارتباط مستقیم دریانوردان این منطقه، که با کنج‌های بادی خود سفرهای زیادی به سراسر خلیج فارس و دریای عمان، پاکستان، هند و آفریقا داشتند؛ ارتباط بیش‌تری با همسایگان وجود داشت و این مساله نقش زیادی را در رونق تجارت و ارتباطات فرامنطقه‌ای ایفاء می‌کرد (امیرزاده، ۱۳۸۸: ۲۹). در این زمان هم‌چنین تعدادی از هنرمندان و پیشه‌وران هندی برای کار در کارگاه‌های سلطنتی ساسانی به ایران آمدند. از سویی دیگر با مهاجرت زرتشتیان ایران به گجرات، صنعت نساجی هند تحت تأثیر آنان قرار گرفت. با گسترش روابط دو کشور در دوره‌های بعد، به‌خصوص دوره صفوی با گورکانیان هند، تأثیرپذیری هنر هند از هنر صفوی افزون شد، به نحوی که پارچه‌های هندی با نقوش ایرانی تولید می‌شدند (خلیل زاده، ۱۳۹۱: ۲۵).

این تأثیرگذاری در رودوزی‌های دو منطقه نیز قابل شناسایی است و می‌توان آرایه‌های تزئینی مشترکی را بین آن‌ها جستجو نمود.

اهداف تحقیق

- ۱- شناسایی و طبقه‌بندی نقوش در رودوزی‌های هرمزگان
- ۲- مقایسه نقوش تزئینی و مشخص ساختن وجوه اشتراک و افتراق رودوزی‌های هرمزگان و هند

سوالات تحقیق

- سوالاتی که در این پژوهش به آنها پاسخ داده می‌شود عبارتند از:
- چه نوع نقوشی در رودوزی‌های هرمزگان و هند کاربرد داشته است؟
 - مشابهت نقوش تزئینی در رودوزی‌های هرمزگان و هند تا چه میزان است؟

روش تحقیق

روش تحقیق این پژوهش، شیوه تاریخی-توصیفی و تحلیلی با استناد به منابع کتابخانه‌ای و تصویری، از آثار موجود در موزه‌های مردم‌شناسی استان هرمزگان و موزه ملی ایران است. همین‌طور از طریق مطالعات میدانی، نمونه آثار موجود در منازل مردم منطقه مورد بررسی قرار گرفت. محدوده تاریخی این پژوهش مربوط به سده اخیر می‌باشد، یعنی سال ۱۳۰۰ هجری شمسی/۱۹۲۰ میلادی تا کنون.

پیشینه و ضرورت پژوهش

بررسی‌ها نشان می‌دهد که در موضوع رودوزی‌های هرمزگان و هند مطالعه‌ای صورت نپذیرفته است. اما در مورد ویژگی‌های منسوجات صفوی و گورکانیان هند و نقاط اشتراک آنها مطالعات و تحقیقات گوناگونی انجام شده است، هم‌چنان که در پژوهشی با عنوان "بررسی تطبیقی نقوش زربفت‌های گورکانی هند با زربفت‌های صفوی" پژوهشگر به بیان ویژگی‌های پارچه‌های زربفت در دوره صفویه و تأثیرگذاری آن بر زربفت‌های گورکانیان هند پرداخته است. این موضوع در پژوهشی دیگر با عنوان "بررسی تطبیقی نقوش منسوجات هندی گورکانی با پارچه‌های صفوی" نیز ذکر شده است. اگرچه برخی از محققان به تأثیرپذیری منسوجات هندی از ایرانی اذعان داشته‌اند، لیکن در خصوص رودوزی‌ها کار پژوهشی خاصی انجام نشده است. آنچه ضرورت بررسی شیوه‌های تولید، طرح و نقش رودوزی‌های دو منطقه را ایجاب می‌کند، وجود مشابهت‌های روشن در آنها و فقدان نمونه‌های تصویری کافی در منابع مکتوب است. ارتباطات تجاری گسترده، مهاجرت بسیاری از هندی‌ها به ایران در دوره قاجار به دلیل مناسب بودن شرایط اقتصادی، آرامش خاطر مهاجران هندی در زمان سکونتشان در هرمزگان، که منجر به تأسیس معبدی اختصاصی نیز در بندرعباس برای آنان گردید، هنر رودوزی این دو ناحیه را هر چه بیشتر به یکدیگر نزدیک نموده است. شایان ذکر است که هم‌اکنون نیز کشور هند در شهر بندرعباس کنسولگری فعال دارد.

رودوزی

"رودوزی، شیوه‌ای تزئینی برای سطح پارچه است که با استفاده از سوزن بر روی پارچه انجام می‌گیرد" (معین، ۱۳۸۹، ج ۲: ۱۶۲۰). "رودوزی، دوخت و دوزی که در ظاهر و روی کفش و لباس و توشک و توشک صندلی اتومبیل و امثال آنها بکنند، در مقابل تودوزی یا زیردوزی است" (دهخدا، ۱۳۹۰، ج ۸: ۱۱۲۱۱). در این شیوه هنرمندان از انواع پارچه‌ها برای رودوزی استفاده می‌کنند و معمولاً زنان نقش اصلی را در این تولیدات بر عهده دارند و پوشاک، اثاث منزل، دیوار

کوب‌ها و دستمال‌ها رودوزی می‌شوند. این هنر قدمت بسیار طولانی در ایران دارد. با توجه به کاشی‌ها و آثار مکشوفه از شوش و تخت‌جمشید، پژوهشگران دریافته‌اند که لباس‌های درباریان و پادشاه به صورت برجسته بوده و بنا بر نظر بسیاری از آنان، این برجستگی‌ها نمایانگر تزئین پارچه‌ها با رودوزی است. هم‌چنین مجسمه‌های کهنی که از نقاط مختلف ایران یافت شده، انسان‌ها را با لباس‌های فاخر و تزئین شده نشان می‌دهند که این امر می‌تواند کاربرد رودوزی را در ایران باستان نشان دهد. (بهشتی پور، ۱۳۴۲: ۳۴) قدیمی‌ترین نمونه به جای مانده از رودوزی‌های ایرانی متعلق به دوره سلجوقیان است (۴۵۱ ه.ق / ۱۰۳۴ م). در بخش جنوبی کشور، استان هرمزگان، همواره یکی از قطب‌های تولیدات رودوزی بوده است. این ناحیه بندری، به دلیل ارتباطات تجاری با سایر کشورها از جمله هند، همواره تحت تأثیر هنر آن‌ها قرار گرفته است. در قرون اولیه اسلامی نیز روابط بازرگانی و تجاری خوبی بین دو کشور برقرار بود به نحوی که قشم، مهم‌ترین بندرگاه خلیج فارس، مرکز مهم داد و ستد کالاهایی بود که از چین و هند وارد می‌شدند (ارشاد، ۱۳۷۹: ۱۶۲). مبادلات تجاری و بازرگانی، وقایع و جنگ‌ها و مهاجرت تجار و هنرمندان بین دو کشور از عوامل موثری بوده است که هنرمندان از آرایه‌های تزئینی مشترک یا بسیار نزدیک به هم در تولیدات خود استفاده کنند. (توسلی، ۱۳۷۸؛ پاز، ۱۳۷۸: ۶۰). لذا در رودوزی‌های ایرانی، بالاخص در مناطق بندری جنوبی ایران نظیر استان هرمزگان، که امکان مبادلات تجاری با سایر کشورها از جمله هند امکان پذیر بوده، به وفور می‌توان نگاره‌های تزئینی مشترکی را در رودوزی‌ها ملاحظه کرد که این موضوع درخور مطالعه بیشتری است.

استان هرمزگان

استان هرمزگان در جنوب ایران و در شمال **تنگه هرمز** قرار دارد. کرانه‌های این استان در شرق به **دریای عمان** و در غرب به **خلیج فارس** می‌رسد. این استان حدود ۶۸ هزار کیلومتر مربع مساحت دارد که از این نظر هشتمین استان کشور است. (بختیاری، ۱۳۸۴: ۹۰) بافت جمعیتی استان تنوع فراوانی دارد از شرق با فرهنگ و سنن بلوچ‌ها شروع می‌شود و پوشش مردم به‌خصوص زنان بسیار شبیه بانوان بلوچ می‌باشد و در مرکز و غرب استان، زنان بیشتر لباس بومی خود را که پوشش مشهور **بندری** است (لباسی با پارچه‌های رنگی شاد به رنگ‌های قرمز، سبز، زرد و آبی که اکثراً زری بافی شده‌اند) را بر تن می‌کنند. شکوفایی منطقه هرمزگان و اطراف **تنگه هرمز**، به دلیل ارتباط دریانوردان

منطقه با پاکستان، هند و آفریقا بوده است. این مسئله نقش زیادی در رونق تجارت و ارتباطات فرامنطقه‌ای داشت.

کشور هند

هند کشوری در جنوب آسیا و پایتخت آن **دهلی نو** است. هند از شمال باختری با پاکستان، از شمال با چین، بوتان، نپال و تبت و از شمال خاوری با برمه و بنگلادش همسایه است. هم‌چنین هند از باختر با دریای عرب، از خاور با خلیج بنگال و از جنوب نیز با اقیانوس هند مرز آبی دارد. وسعت هند ۳٬۴۰۲٬۸۷۳ کیلومتر مربع (هفتم در جهان) است (ارشاد، ۱۳۷۹، ۳۸). این ناحیه از نظر کثرت جمعیت، تنوع گونه‌های گیاهی و حیوانات، انواع زبان، مساحت و آداب و سنن، شبه قاره نامیده می‌شود (جلالی نایینی، ۱۳۷۵: ۲۳).

انواع رودوزی‌ها در استان هرمزگان

رودوزی‌های استان هرمزگان را در البسه سنتی زنان بندری می‌توان مشاهده کرد. این البسه شامل لباس‌های سنتی به نام‌های شاخی، کندوره، لوچی و جاسکی، شلوارهای بندری که شامل انواع بادله، نیم بادله، خوس دوزی، گل اطلسی و شلوار گمی و روسری‌های سنتی که شامل دستار، جلیبیل هوزنی، کلاه‌های سنتی یا سربند به نام لچک است. البته این رودوزی‌ها را می‌توان بر روی بعضی از انواع بُرَقع، پستی‌ها و کوسن‌های سنتی هم مشاهده کرد که هر کدام مورد استفاده خاصی دارند (صفا ایسینی، ۱۳۸۹: ۱۵۳). مهمترین رودوزی‌های هرمزگان را می‌توان به ۴ دسته تقسیم نمود:

۱. **گلابتون دوزی:** "گلابتون دوزی نوعی رودوزی است که جنبه تزئینی دارد و در آن نخ گلابتون به کار می‌رود" (معین، ۱۳۷۵، ج ۷: ۳۷۶). "گلابتون، طلایی است که از حدیده کشیده و به هیات ریسمان‌های باریک ساخته باشند" (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۹: ۱۱۳۱۷). در حال حاضر گلابتون دوزی با الیاف طلا در ایران رایج نیست و گلابتون‌دوزان از نخ‌های طلایی که دارای روکش فلزی زرد یا سفید هستند و به طور عمده در کشور هندوستان تولید می‌شوند، استفاده می‌کنند. آنان با کمک قلاب، نقوش متنوعی را که اکثراً ملهم از بینش شخصی و ذهنی است، بر روی پارچه می‌دوزند. تولیدکنندگان اصلی مصنوعات گلابتون‌دوزی شده در استان هرمزگان بیشتر زنان و دختران هستند. در کلیه مناطق استان هرمزگان استفاده از شلوارهای زنانه زری‌دوزی شده مرسوم است. نقوشی که در گلابتون‌دوزی مورد استفاده قرار می‌گیرند عبارتند از: پیچک تُرنج، گُل ساعتی، نقش محرابی،

گل‌های اسلیمی، گل ختایی، نقش بازوبندی، بُته رومی، محرماتی یا ستونی، بته جقه‌ای، سروچه و انواع گل‌ها (اسدی، ۱۳۷۸: ۳۱).

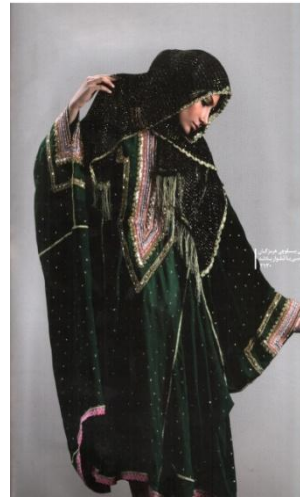

تصویر بالا (راست) نمونه لباس کندوره ابریشمین هرمزگان، ماخذ: نگارندگان
تصویر بالا (چپ) - نمونه لباس کاسوتی از ابریشم، ماخذ: Agrawal, 2003: 107

۲. خوس دوزی: خوس دوزی یکی از انواع رودوزی است که در زمان صفویه در بندرعباس و بلوچستان از رونق بیشتری برخوردار بوده است. این نوع رودوزی به کمک نوارهای نقره‌ای یا طلایی باریک و بر روی پارچه توری ریزبافت تجلی می‌یابد، در این شیوه هنرمندان، روی پارچه ستاره‌هایی فلزی می‌نشانند که برای تزئین مقنعه، جلیبیل یا دستار (چادر زنانه) به کار می‌رود. معمولاً پارچه مصرفی را رنگ سیاه و ندرتاً رنگ‌های سفید، سبز یا زرشکی انتخاب می‌کنند. نقوشی که بیشتر در خوس دوزی مورد توجه است، نقوش ستارگان شش پر، هشت پر یا دوازده پر است. نوع نخی که در خوس دوزی مورد استفاده قرار می‌گیرد، نخ نَقدَه طلائی یا نقره‌ای است. پشت و روی پارچه خوس دوزی شده معمولاً یک‌نواخت بوده و از درخشش خاصی برخوردار است (بهشتی پور، ۱۳۴۲: ۵۰).

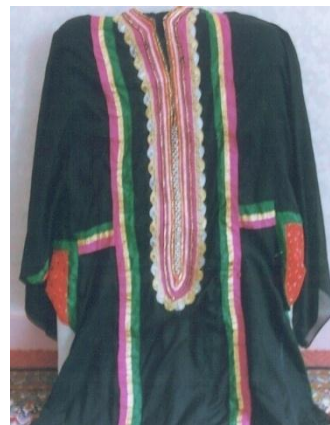
۳. شک بافی: این هنر به وسیله نوعی هاون چوبی که "جوغن" نامیده می‌شود، چند قرقره مخصوص که به "قالب" معروف است و یک بالشتک استوانه‌ای شکل انجام می‌شود. "شک" به نسبت تقاضای مصرف کننده، از ۶ میلیمتر تا ۵ سانتی‌متر پهنا دارد.

باریک‌ترین نوع آن، "زری یک فضله" و پهن‌ترین شک، "مرافی" نام دارد که از آن برای تزئین لبه آستین، دمپای شلوار، دور یقه، پیش سینه، لبه دامن لباس‌های زنانه و نیز اطراف مقنعه و سجاده استفاده می‌شود (صفا ایسینی، ۱۳۸۹: ۷۴).

تصویر (راست) - لباس کندوره ی زنان هرمزگان، ماخذ: نگارندگان

تصویر (چپ) - لباس لهنگا، ماخذ: Desaei, 1988:480

تصویر (راست) - لباس شاخی زنان هرمزگان، ماخذ: نگارندگان

تصویر (چپ) - لباس کورتا، ماخذ: Naik, 1996: 115

۴. **بادله دوزی:** این هنر که در پاره‌ای از نقاط استان هرمزگان "تلی بافی" نیز نامیده می‌شود، عبارت است از به هم پیوستن چند نوع زری و شک به گونه‌ای که شک، در وسط و زری‌های کوچک در اطراف آن قرار گیرد. از بادله که به شکل نوارهایی با پهنای ۱۵ سانتیمتر تولید می‌شود، برای تزئین لبه دمپای شلووارهای زنانه استفاده می‌شود. شلووارهای بادله دوزی معمولاً مخصوص استفاده نوعروسان جنوبی است و گاهی در مراسم عروسی، سایر زنان نیز از آن استفاده می‌کنند که دارای دکمه‌هایی با نخ ابریشمی است و با شیارهای که در بغل ساق پا دارد باز و بسته می‌شود (بهشتی پور، ۱۳۴۲: ۱۷۹).

انواع رودوزی‌ها در هند

رودوزی‌ها در هند نیز مانند ایران بر روی انواع البسه، اثاث منزل، دستمال‌ها و آویزها انجام می‌شود (Chattopadhyay, 1995: 53). باکشف سوزن‌های برنزی در موهنجودارو روشن شده است که دانش رودوزی در هند بسیار قدیمی است. نمونه‌هایی از رودوزی‌ها بر روی لباس‌های مجسمه‌های دوره بودایی که در هند یافت شده‌اند، دیده می‌شود. در نقاشی‌های غار آجانتا نیز برخی از لباس‌ها نقوش رودوزی شده دارند. در نوشته‌های سانسکریت نیز به پارچه‌های رودوزی شده اشاره شده است. در حفاری‌های باستان‌شناسی در هند سوزن‌هایی به دست آمده که قدمتی حدود ۲۳۰۰-۱۵۰۰ سال قبل از میلاد دارند (طالب پور، ۱۳۹۱: ۱۱۹). مهمترین رودوزی‌ها در هند را می‌توان به ۶ دسته تقسیم نمود، برخی از این رودوزی‌ها شهرت جهانی یافته‌اند، مانند:

۱. **فول کاری:** این رودوزی در ایالت‌های راجستان و گجرات رایج است. تمامی زمینه این پارچه پر از نقش و نگار است. این کلمه از دو واژه فول یعنی (گل) و کاری (کار) تشکیل شده است که با نخ ابریشمی روی پارچه دست‌باف انجام می‌شود. رنگ غالب کار طلائی و شامل طرح‌های هندسی است (Asher, 2003: 300). این هنر با سوزن یا آری (Ari) که یک ابزار سنتی است، انجام می‌گیرد.

۲- **باغ:** به رودوزی فول کاری در ایالت پنجاب، باغ گفته می‌شود. باغ، نوعی فول کاری است که تمام زمینه با طرح گل و بته پوشانده می‌شود. و انواع مختلفی چون: گونگات باغ- رشمی شیشا- وری دا باغ دارند (Gillow, 1999: 62).

۳- **آملیکار:** رودوزی یا کار تزئینی است که روی سطح پارچه شال انجام می‌شود و نقوش را برجسته می‌کند. نقش‌ها با شیوه رودوزی ایجاد می‌شوند. کلمه آملیکار به معنای کپی کردن است و

به علت این که طرح‌ها از روی شال‌های بافته شده مطرح، کپی برداری می‌شوند، به این روش «آملیکار» می‌گویند (pathak,2003:101)

۴- **چیکان:** رودوزی است که نورجهان، همسر جهانگیرشاه گورکانی، عرضه کرد که اقتباسی از رودوزی‌های ترکیه‌ای بود. در این روش، گلدوزی با نخ سفید از جنس پنبه، ابریشم یا ریون روی پارچه سفید انجام می‌شود و به آن "گلدوزی سفید" هم می‌گویند (Cooper,1996: 90).

۵- **کاسوتی:** نوعی رودوزی معروف از منطقه کارناتاكا، از ایالات جنوبی هند، است که زنان انجام می‌دهند. واژه کاسوتی به دو کلمه تجزیه می‌شود: کای (kai) یعنی دست و سوتی (suti) یعنی نخ پنبه‌ای. این هنر با نخ پنبه‌ای انجام می‌شود و اغلب بر روی پارچه ساری انجام می‌گیرد که رودوزی در حاشیه لباس و با رنگ قرمز انجام می‌شود (Naik,1996: 57).

۶- **بهارات:** نوعی دیگر از رودوزی است که باغ‌های پنجاب را تداعی می‌کند. در این کار دوخت‌ها در جهت تار یا پود پارچه است. زمینه کار قرمز و رودوزی‌ها سفید، سبز یا زرد است. استفاده از طرح‌های هندسی، خطوط موج‌دار، لوزی و گل‌های ساده در این شیوه متداول است (Agrawal,2003:209).

مقایسه تطبیقی نقوش هندسی رودوزی‌های سنتی هرمزگان و هند

عمده ترین ویژگی های رودوزی‌های سنتی هرمزگان و هند را می توان در موارد ذیل یافت: ۱- محتوا و مضمون طرح: نقوش آثار هنری هر منطقه ای حاوی مضامینی آشنا برای مردم آن منطقه است که غالباً با نقش‌مایه‌هایی انتزاعی در تولیدات به‌کار رفته‌اند. دلیل قرار گیری استان هرمزگان در جنوب کشور و شباهت های آب و هوایی و فرهنگی با کشور هندوستان، بخصوص ناحیه جنوب غرب این کشور، مضامین رودوزی شده در البسه زنان بسیار شبیه به هم بوده حتی نوع پوشش آنان از قرابت خاصی برخوردار است. ۲- طراحی نقوش: زنان و دختران و سلیقه و هنر آنان و افسانه‌ها و آداب و رسوم در طراحی نقوش این دو منطقه نقش اصلی را برعهده دارند. ۳- انواع طرح: این نقوش شامل، گل‌ها و گیاهان، نقوش هندسی و پیکره‌های جانوری هستند که برگرفته از افسانه‌های بومی و سنن محلی می‌باشند. در نقوش رودوزی های دو منطقه، بسیاری از طرح های مشترک را می توان یافت که شامل نقش‌مایه‌های هندسی، مانند: طرح‌های شکسته و گردان، نقش‌مایه‌های گیاهی شامل بته جقه و اسلیمی، ساده، نقش‌مایه‌های حیوانی مانند آهو و پرندگان و می باشند. که

برخی از این نقوش را از لحاظ تصویری بررسی می‌نماییم. انواع نقوش در رودوزی های هرمزگان و هند را می‌توان به شرح ذیل معرفی نمود:

نقوش شکسته: نقوش شکسته به آرایه‌هایی اطلاق می‌شود که از به هم پیوستن خطوط مستقیم و شکسته تشکیل می‌شوند. این طرح‌ها که شامل سه خط افقی، عمودی و مایل هستند، جزء ابتدایی‌ترین و قدیمی‌ترین طرح‌هایی هستند که به ذهن هنرمندان طراح راه یافته است و هنوز هم در آسیای میانه، ترکیه، قفقاز، هند و ایران کاربرد فراوان دارند. این نقوش به همراه نقوش گیاهان و گل‌ها روی پارچه رودوزی می‌شوند.

نقش شکسته (راست) در خوس دوزی سنتی، مأخذ: اسدی، ۱۳۷۸: ۱۵

نقش شکسته (چپ) در رودوزی هند، مأخذ: Singh, 1998: 420

نقوش گردان: این نقوش از ابتدای قرن ۹هـ.ق/ ۱۵م در ایران بسیار مورد توجه قرار گرفته است و با استفاده از گل‌ها و بته‌ها و شاخه‌های دوار ساده و ابتدایی، به سرعت مراحل تکامل را پیموده است.

نقش (راست) پشتی دایره ای گلابتون دوزی شده، مأخذ: اسدالهی، ۱۳۷۴: ۱۲

نقش (چپ) نمونه طرح گردان در رودوزی، مأخذ: Singh, 1998: 470

کاربرد طرح های دایره ای شکل در ایران به دوره ساسانی برمی گردد. این نقوش تزئینی را مدالیون یا تُرنج می نامند که به عنوان قاب تزئینی به کار می روند. انواع طرح ها نیز در داخل قاب ها دیده می شوند. از قاب ها برای جداسازی نقوش در طرح پارچه استفاده می شود

نقوش بندی: این آرایه دارای شبکه های لوزی، مربع یا مستطیل شکل ساده به صورت منظم و تکراری دیده می شود. درون هر فضا نقشی یا بُته و گُلی دیده می شود که به صورت انتزاعی یا واقع گرایانه به کار رفته است.

نقش (راست) طرح بندی درشلوار گلابتون دوزی شده، مأخذ: نگارندگان

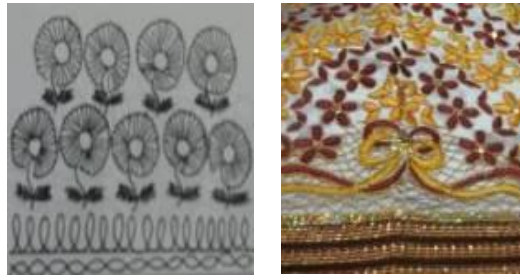
نقش (چپ) پارچه با طرح بندی سوزن دوزی شده، مأخذ: Singh, 1998:574

قاب هایی به صورت لوزی سطح پارچه را پوشانده است. درون قاب ها با آرایه های تزئینی دیگری مزین گشته است. درون این قاب ها غالباً گل ها به صورت تک یا دسته گل، رودوزی شده اند.

کاربرد نقوش مایه های گیاهی در رودوزی: نقوش گیاهان تجریدی همواره مورد پسند هنرمندان ایرانی بوده است و به وفور در آثار هندی نیز دیده می شود. گاه گیاهان و گل ها در کنار موضوعات تزئینی دیگری دوخته شده اند. گل ها به صورت تکراری و مجرد با نظم خاصی روی پارچه ها رودوزی شده اند یا به صورت دسته گل های افشان و چند شاخه ای به کار رفته اند. گل های تک و یا تجریدی به صورت تکرار در پشت هم و یا با فاصله در رودوزی هر دو منطقه استفاده می شوند. (هال، ۱۳۸۳: ۱۱۰). نوع نقش، نخ های به کار برده شده و میزان تراکم دوخت ها بر روی لباس، می تواند معرف موقعیت اجتماعی پوشنده آن باشد.

کاربرد نقوش مایه های حیوانی در رودوزی: نقش پرندگان و سایر جانوران بر روی پارچه ها رودوزی شده است. نقوشی که در این پارچه ها دیده می شود متنوع بوده و معمولاً حیوانات در کنار نقوش دیگری مانند گیاهان و گل ها قرار گرفته اند. پرندگانی مانند طاووس و حیواناتی نظیر آهو بر روی سوزن دوزی ها دیده می شوند. این پرندگان و جانوران معمولاً در منظره ای قرار گرفته اند و در مجموع در این آثار از طرح پرنده بیشتر استفاده شده است. انواع گیاهان و اسلیمی ها جهت تزئین نیز

به کار رفته‌اند، که در برخی نمونه‌ها نقوش اسلیمی با گل‌ها و بوته‌ها و نقوش جانوران همراه شده است. طرح گل و مرغ که ریشه در هنر ایران دارد نیز بر روی پارچه‌ها رودوزی شده است.

نقش (راست) نمونه کار شده طرح گل در سبد روی پشتی، هرمزگان، مآخذ: نگارندگان

نقش (چپ) نقش گل در سبد برای پشتی، گجرات، مآخذ: Naik, 1996:410

نقش (راست) طرح پرده تزئینی با نقش آهو مآخذ: اسداللهی، ۱۳۷۸: ۲۳

نقش (چپ) طرح تابلو سوزن دوزی با نقش آهو شده، مآخذ: Singh, 1998:24

نتیجه

رودوزی‌ها در استان هرمزگان، نمونه‌ای از رودوزی‌های اصیل ایرانی با ویژگی‌های منحصر به خود بوده که با فرهنگ، محیط زیست و رسوم مردم منطقه ارتباط تنگاتنگی دارد. در طول تاریخ گروه‌های زیادی از مردم ایران به شبه قاره هند و هندوان به ایران مهاجرت کرده‌اند. یکی از مناطق پذیرای هندیان مهاجر، استان هرمزگان بوده است. در اثر ارتباطات و داد و ستدهای اقتصادی، هنر دو ملت نیز دست‌خوش حوادث و تغییراتی شده و از یکدیگر تأثیر پذیرفته است. مردم استان هرمزگان از لحاظ نوع تغذیه (استفاده از غذاهای بسیار تند)، پوشش و رودوزی البسه زنان خویش،

شباهت‌هایی به مردم هند دارند. عواملی که موجب این تشابه میان دو منطقه شده‌است، عبارتند از: وجود راه‌های تجاری و صادرات و واردات پارچه، مهاجرت هندی‌ها به هرمزگان و ساکن شدنشان، مهاجرت و مسافرت دریانوردان هرمزگان به هند، اشتراک فرهنگی و دینی به خصوص در دوره صفویه. در پاسخ به سوالات این پژوهش، شایان ذکر است که نقش‌های مورد استفاده در رودوزی‌ها با توجه به ویژگی‌های فرهنگی مردم در قالبی نمادین تجلی یافته‌اند. در بررسی نوع طرح‌ها و نقوش مورد استفاده در رودوزی‌های هرمزگان و هند به نقاط اشتراک این نقوش که همانا برگرفته از عناصر طبیعت می‌باشد، می‌رسیم که بیشترین حضور را در رودوزی‌ها به صورت تجریدی دارند. آنچه که وجه تمایز این رودوزی‌ها به حساب می‌آید، شیوه اجرای دوخت‌ها و مواد و ابزاری است که توسط هنرمندان به کار می‌روند. با توجه به این‌که هند از تولیدکنندگان ابریشم جهان است، تولیدات رودوزی ابریشمی آن نیز نسبت به هرمزگان بیشتر است. استفاده از طرح‌های هندسی، حیوانی و گیاهی انتزاعی در نقوش رودوزی‌های بومی از وجوه متمایز کننده این رودوزی‌ها است. نوع ارتباط هنرمندان با یک‌دیگر، باعث گسترش نقوش مشترک در رودوزی‌های هرمزگان و هند شده است. با نگاهی دقیق به هنر رودوزی جنوب ایران و هند و بررسی آن‌ها از منظر فرم و شکل، آرایه‌هایی مشخص شده‌اند که برای قرون متمادی اساس آن‌ها ثابت و یکسان مانده است و به عنوان آرایه‌های تزئینی در رودوزی پوشاک و سایر اقلام به کار رفته است. پارچه‌ها و البسه، بستری شده‌اند که بر آن‌ها آرزوها و آلام هنرمند نقش می‌بندد. مهم‌ترین تولیدکنندگان این رودوزی‌ها بانوان هستند و نقوش به کار گرفته شده نمودی از سنت‌ها، عقاید و خلاقیت هنرمندانی است که این نقوش را بر زمینه پارچه‌ها نقش می‌زنند.

منابع

- ۱-اسدی، سولماز، پوشاک زنان هرمزگان، تهران: نشر سایه، ۱۳۷۸.
- ۲-امیرزاده، همایون، هرمزگان: بندر عباس، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان هرمزگان، ۱۳۸۸.
- ۳-بختیاری، سعید، اتواطلس ایران، تهران: مؤسسه جغرافیایی و کارتگرافی گیتاشناسی، ۱۳۸۴.
- ۴-بهشتی پور، مهدی، تاریخچه صنعت نساجی ایران، تهران: نشر اکونومیست، ۱۳۴۲.
- ۵-پاز، اوکتاویو، پرتوی از هند، مترجم کاوه میر عباسی، تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۸.
- ۶-پاکدست، جعفر، شیوه طراحی فرش، تهران: یساوولی، ۱۳۸۸.
- ۷-توسلی، محمد مهدی، پیوستگی های فرهنگی در منطقه ی آسیا از دیدگاه باستان شناسی (ایران-پاکستان- هند)، اسلام آباد: منزاپریس، ۱۳۷۸.
- ۸-جلالی نائینی، سید محمد رضا، هند در یک نگاه، تهران: شیرازه، ۱۳۷۵.
- ۹-خلیل زاده، مریم ابوالفضل صادق پور فیروزآباد، بررسی تطبیقی نقوش پارچه های صفوی و گورکانی، نگر: شماره ۲۱، صص ۳۷-۲۱، ۱۳۹۱.
- ۱۰-دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، جلد ۸، تهران: نشر دانشگاه تهران، ۱۳۹۰.
- ۱۱-ذکاء، یحیی، غیاث نقش بند، نشریه هنر و مردم: شماره ۱، آبان، ۱۳۴۱.
- ۱۲-زکی، محمد حسن، صنایع ایران بعد از اسلام، ترجمه: محمد علی خلیلی. تهران: نشر اقبال، ۱۳۲۰.
- ۱۳-صفا ایسینی، شایا، پوشاک زنان هرمزگان، تهران: نشر روشنگران و مطالعات زنان، ۱۳۸۹.
- ۱۴-طالب پور، فریده، منسوجات سنتی هند، تهران: انتشارات دانشگاه الزهرا(س)، ۱۳۹۱.
- ۱۵-محمدیان کوخردی، محمد، هرمزگان: المستقبل ج ۱، چاپ اول دبی، ۲۰۰۵ میلادی.
- ۱۶-معین، محمد، لغت نامه، فرهنگ فارسی، ج ۷، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۹.
- ۱۷-هال، جیمز، فرهنگ نگاره ای نمادها، ترجمه: رقیه بهزادی. تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۸۳.
18. Agrawal, Yashodhara. **Silk Brocade**. New Delhi: Luster Press, 2003.
19. Asher, Frederick M. **Art of India**, Britanica Encyclopedia, Inc 2003.
20. Chattopadhyay, Kamaladevi. **Handicrafts of India**, ICCR, New Delhi. 1995.

21. Cooper, Ilay and John Gillow. *Arts and Crafts of India*: Thames and Hudson Ltd, London. 1996.
22. Desaei, Chelena. **Ikat Textiles of India**. Chronicle Books: Sanfrancisco. 1988.
23. Golombek, Lisa & Veronica Tiraz. **Fabrics in the Royal Ontario Museum, Studies in Textile History** : Royal Ontario Museum. 1997.
24. Gillow, John & Nicola Barnard. **Traditional Indian Textiles**, Thams and Hudson Ltd, London, 1999.
25. Khalili, Nasser. **Islamic Art and Culture**. London, 2008.
26. Mayer, Adrian. **India colours and shadows of spirituality**. white stars, p.a. Ltd: Singapore, 1997.
27. Naik, shailaja, D. **Traditional Embroideries of India**. APH publishing Corporation: New delhi, 1996.
28. Singh, M. **Art and Indian Textiles**. Roli books pvt. Ltd: New Delhi, 1998.
29. Wardwell, Anne, E. **Eastern Islamic Silk Woven With Gold & Silver 13 & 14 Centuries india** : New Delhi , 1975.